

A csángó nyelvjárás elemeinek nyomai a bukovinai székelyek szókincsében*

1. A bukovinai telepések átmeneti évei Moldvában

Az új erdélyi határvédelmi rendszer 1764-es madéfalvi vérengzésbe torkolló szervezése, valamint a gazdasági nehézségek elől csoportosan elszökő székelyek átmenetileg Moldvában kerestek és találtak menedéket. Bukovinai letelepítésükig együtt éltek a moldvai csángók déli településeinek lakóival. A kivándoroltakat szinte otthoni környezettel várta a Kárpátok keleti oldalán a Tatros, a Beszterce és a Tázló patakok mentén a korábban elmenekült székely csoportok számos faluja. Ekkoriban Moldova közigazgatásilag még török fennhatóság alatt állt, ahol örömmel fogadták be a jó munkaerő hírében álló menekülteket. A betelepülők azonban nem csupán a madéfalvi veszedelem miatt elmenekült székelyek közül, hanem szinte egész Magyarország területéről sereglettek ide. Moldova az ország legkülönbözőbb területeiről összegyűlt menekültek gyűjtőhelye volt. Katonaszökevények, katonaság elől bújdosók, végleg elszegényedett emberek és családjaik éltek itt immár évszázadok óta nagy nyelvi és kulturális tarkaságban. Viszonylag békés körülmények között illeszkedhettek az elbújdosott székelyek is Lészped, Pusztina, Sóstázló, Szamoska és más magyar lakosságú falvak már korábban kialakult közösségeihez (KIS-VÁRDAY GYULA, A bukovinai székely falvak: Ethnographia 44 [1933]: 131). Életüket nem zavarta meg különösebben még az 1769–1774 között lezajlott orosz megszállás sem.

Hamarosan azonban a török irányítás alatt élő, Moldvától északra található Bukovina a háború kimenetelénél fogva osztrák fennhatóság alá került, s ennek hatására megváltozott a Kárpátokon túli magyarság élete is. 1774 őszén az új tartomány megszállását Splényi tábornok irányította, aki mint Bukovina első kormányzója, Bécsbe küldött jelentéseiben hangsúlyozta, hogy a gyéren lakott, de jó termőtalajú tartományt mielőbb be kell népesíteni. A tábornok feltehetően tudhatott a Moldvában található magyar telepekről, így érthető, hogy a németajkú lakosság mellett elsősorban ezek áttelepítését szorgalmazta a bécsi udvarnál. A moldvai magyaroknak akkor már Róma által kinevezett papjuk is volt Már-

* YRJÖ WICHMANN, Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes című szótára (Helsinki, 1936) alapján.

tonffi Mór személyében, aki 1771 óta látta el a falvakban a lelkészi teendőket. A császári közigazgatás őt 1776-ban híveivel együtt Moldvából Bukovinába hívta. Ebben az esztendőben mintegy száz család át is települt Bukovinába, a Beszterce és a Szeret folyó között fekvő Szamoska községből (KIS-VÁRDAY, i. m.).

1783-ban II. József is Bukovinába látogatott, és személyesen győződhetett meg a betelepítések fontosságáról, melynek intézése Hadik András feladata lett, aki ekkor már a bécsi hadi tanács elnöke, tábornagy volt. Innen kezdve a betelepítések ügye gyorsabban intéződött, hiszen a Mártonffi által áttelepített népcsoport hamar gyökeret eresztett, sikeres letelepedésüknek pedig gyorsan híre szaladt Moldvában az ottmaradottak között is. Ott ekkortájt mintegy 7-8 ezer, a határország szervezése elől korábban megszökött magyarországi menekült lehetett a különböző falvakban (POLEK JÁNOS, Die magyarischen Ansiedlungen Andreasfalva, Hadikfalva und Joseffalva. Czernowitz, 1899. II. fejezet). E nagy tömeg áttelepítésének elintézésére az osztrákok külön bizottságot hoztak létre a jászvásári osztrák követ, Raicevich báró irányításával. Munkájának segítésére 1784 tavaszán Moldvába rendelték Beddäus kapitányt is. A bizottság szeptemberben már jelenthette, hogy mintegy száz család, több mint ötszáz lélek kész áttelepülni Bukovinába.

A szervezett áttelepülést persze sokféle tényező zavarta. Egyrészt a moldvai földesurak nem szerették volna legjobb mezei munkásaikat elveszíteni, s ezért mind a török portánál, mind más hivatalos testületeknél is közbenjártak, hogy az áttelepítéseket késleltessék. Másrészt Erdélyből Preiss tábornagy egy olyan átiratot küldött a Csernovciban működő tartományi kormányzóságra, mely szerint azok, akik a határórszervezés idején a Gyimesi-szoroson keresztül menekültek el, kötelesek családjaikkal együtt Erdélybe visszamenni. Enzenberg, az új tartományi kormányzó végül kénytelen Hadikhoz fordulni, aki úgy határoz, hogy az Erdélybe visszatérni nem kívánó valamennyi menekültet Bukovinában kell letelepíteni.

Ezenközben Beddäus és bizottsága Jászvásáron folytatta munkáját, sőt az áttelepítendő menekültek összeírása olyan lendülettel folyt, hogy híre még Konstantinápolyba is eljutott. Az eredeti osztrák-török egyezmény szerint ugyanis a katonai bizottság csak a katonaszökevényeket írhatta össze, Beddäus és emberei azonban válogatás nélkül mindenkit lajstromjaikba vettek. Mindezekért a török porta figyelmeztette is Herbert bárót, osztrák katonai ügyvivőt Konstantinápolyban (POLEK, i. m. VI. fejezet). A korabeli helyzet megértéséhez érdemes még egy forrásértékű munkából is idézni: „A feljegyzések szerint voltak a (bukovinai — F. T.) bevándorlók között olyanok is, akik 20-40 éve éltek Moldvában, valamint több magyar — nem székely katonaszökevény — családfő. Az udvari haditanács az első jelentés vétele után meghagyta Enzenbergnek, hogy a jövőben csak székely emigránsokat és katonaszökevényeket telepítsen le” — írja cikkében OBERDING JÓZSEF GYÖRGY (A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlata: Hítel 1939/3-4: 5).

Beddäus kapitány húszhónapos tevékenységéről végül 1786. február 25-én tett jelentést Enzenbergnek. Az áttelepülésre hajlandó családoknak jelentős gazdasági kedvezményeket ígértek a hatóságok, s ennek köszönhető, hogy az első, még Mártonffi által 1776-ban áttelepített népcsoportok mellé 1784 ősztől kezdve újabb családok költöztek át Bukovinába (SEBESTYÉN ÁDÁM, A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972). Noha az érintettek csupán mintegy két évtizedet töltöttek együtt a Moldvában régebben élőkkel, úgy tűnik, hogy Bukovinába kerülésükkor nemcsak a moldvai magyarok egy-egy csoportját, hanem azok nyelvjárásának bizonyos elemeit is magukkal vitték új lakóhelyükre.

2. A moldvai csángó és a későbbi bukovinai nyelvjárás közös szókészletbeli elemei

Történeti ismereteink alapján az 1941-ben Magyarországra áttelepült egykori bukovinai lakosság nyelvjárásáról annyit tudunk, hogy a 18. század második felében a keleti székelység (Csík-Gyergyó-Háromszék) területéről kivándorolt, és a Moldvától északra eső területeken letelepült népcsoportok használatában alakult ki. Az eredeti székely nyelvváltozat az idők folyamán a bukovinai körülmények (a soknyelvűség, a papok, a rendszeres oktatás hiánya, a szezonális elvándorlás és számos más tényező) hatására fokozatosan megváltozott, egyfelől számos archaikus elemet őrzött ugyan meg, de másfelől, s főleg szókészletében erősen kevertté vált. A keveredés első rétegét föltehetőleg a Moldvában eltöltött években megismert és onnan Bukovinába továbbvitt szavak jelentették.

Ennek vizsgálatára szemügyre vettem az utóbbi két évtizedben általam összegyűjtött bukovinai tájszavakat, melyek kéziratos anyagként mintegy tízezer szót jelentenek. Az általam följegyzett alakokkal összehasonlítottam az YRJÖ WICHMANN által 1906–1907-ben egybegyűjtött, majd a magyar és a finn nyelvtudomány azóta is példa nélkül álló együttműködésének eredményeképpen CSÜRRY BÁLINT debreceni és ARTTURI KANNISTO helsinki professzorok kiadásában 1936-ban Helsinkiben megjelent csángó szótárának főleg az északi csángó nyelvváltozatot bemutató szóanyagával. A két szógyűjtemény közös elemeinek vizsgálata az alábbi következtetéseket és megállapításokat teszi lehetővé.

Mindkét nyelvváltozat szókészlete — eltérő mértékben, de jól érezhetően — erős román nyelvi befolyás alatt állt/áll. A román szóelemek persze több szinten is bekerülhettek ezen nyelvváltozatokba, vannak közöttük olyan román jövevényszavak, amelyek a magyar nyelv szókészletébe is bejutottak (BAKOS FERENC, A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest, 1982), vannak olyanok, amelyek csak a moldvai nyelvváltozatokba kerültek be, és esetleg már akkor is jelen voltak, amikor a későbbi bukovinaiak átmenetileg együtt éltek a moldvai magyarokkal, s végül vannak olyanok is, amelyek mind a moldvai magyar, mind a bukovinai nyelvjárásba bekerültek ugyan, de ez már a 20. században, a megváltozott politikai feltételek között, egy országon belül, ám egymástól

függetlenül történt. A román jövevényszavak döntő többsége közismerten szláv alapelemekre vezethető vissza, ám figyelemre méltó azon szavak száma is, ahol a magyar-román közvetlen nyelvi kölcsönhatások mögött (LAJOS TAMÁS, *Ety-mologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. London, The Hague, Paris, 1967) sokkal bonyolultabb szláv–magyar és szláv–román párhuzamos kapcsolatokat, időben ezután pedig összetett regionális nyelvi interferenciákat kell föltételeznünk. Ennek a kérdéskörnek a tisztázása hallatlanul nehéz kutatói feladatokat állít elénk, romanisták, szlavisták, magyar nyelvészek hosszan tartó közös munkáját igényelné.

Mindkét nyelvváltozat szókészletében világosan kimutathatóak a székely (részben alap)nyelvjárás jellegzetes szavai is, újabb eredete miatt a viszonylag egységes bukovinai nyelvváltozatban sokkal világosabban, mint a belső változatokban gazdagabb moldvai csángóban. Az itt bemutatásra kerülő vizsgálatban a bukovinai és a moldvai szóanyag közötti, a székely nyelvjárásokra visszavezethető azonosságokra nem térhettem ki, hiszen azok nem a moldvai tartózkodás éveinek következményei, hanem az azt megelőző időszakból származó örökség elemei.

A rendelkezésemre álló szóanyagból így a fennmaradó összesen 63 elemet vetettem alaposabb vizsgálat alá, miután ezek mindkét gyűjtésben azonos jelentéssel bukkannak föl, és nem a székely nyelvjárásból származó nyelvi alapszó-készlet elemei.

E 63 szónak mintegy a fele, 34 szó szerepel BAKOS FERENC könyvének anyagában is, tehát ezek olyan közös román eredetű tájszavakat jelentenek, amelyek többé-kevésbé egészen a magyar köznyelvig is eljutottak. Itt szükséges megjegyezni, hogy a BAKOS-féle könyvben vizsgált szóanyag a teljes történeti kapcsolatrendszert tárgyalja, vagyis olyan szavak is szerepelnek benne (pl. *bosztán, deggett, kabala, réznice* stb.), melyek bár valamely korábbi időszakban részei voltak a magyar nyelv egésze szókészletének, mégsem biztos, hogy túléltek a közben elmúlt évszázadokat, hanem közülük sok megint visszakerült a regionális magyar nyelvváltozatok szintjére, esetleg még onnan is kihullott. A további összevetésben tehát (azért, mert a vizsgálat körénél nagyobb nyelvi területen és tágabb összefüggésben is előfordulnak/előfordultak), az alábbi közös csángó-bukovinai szavak nem vettek részt: *álivánka, balán, bánka, burusztuj/ brusztuj, bukluk, bulándra, biszijó, csata, cserge, ęspion/ispon, ęspirt/ispirt, furtina, gránica, gusa, inzsęnér/indzsęllér, kálík, kóbrics, korszokár, kompona, liváda, lóza, macsuka, narábos (ló), pacil, pitán, pluta, punga, sztrunga, szulica, trifój, vatáb, vénice, zsendice, zsitár*.

A fennmaradó 29 „közös” moldvai csángó és bukovinai szót szemügyre véve világossá válik, hogy jelentős részük további, javarészt újabb eredetű román jövevényszavakból áll. Ezek pontosabb elkülönítésére egyedül MÁRTON GYULA alapvető munkáját (MÁRTON GYULA, *A moldvai csángó nyelvjárás román köl-*

csönszavai. Bukarest, 1972) vonhattam be a vizsgálatba, noha WICHMANN gyűjtése és az ő kutatása között elég hosszú idő telt el, s így MÁRTONnál már olyan szavak is bekerülhettek a moldvai szóanyagba, amelyek WICHMANN idejében esetleg még nem voltak meg benne. Ez további és alaposabb, külön vizsgálatokat igényelne. A fenti források (saját gyűjtésem, WICHMAN és MÁRTON szótárjai) összehasonlítása után mindhárom anyagban az alábbi szavak fordulnak elő: *árészt, bálërka, budza/buza, csáska, csiszla/csiszlál, fárba/fárbë, fëster/föstyër, gica, kozsok, koperta/kupertã, kutruc/kutruca, potlogár, sofrony/sopron*. Ez a 13 igazoltan román eredetű, a modvai csángóban és a bukovinai nyelvjárásban egyaránt megtalálható szó tehát a moldvai tartózkodás alatt is bekerülhetett a későbbi bukovinaiak szókészletébe, ám föltűnően sok közöttük az olyan közigezgatási ('börtön'), vagy újabb, technikai jelentésű ('festék', 'levélboríték') kifejezés, amelyek inkább a párhuzamos, területileg egymástól függetlenül bekövetkezett és közvetlenül a román nyelvből való átvételre utalnak.

Végül összesen 16 olyan szó marad, amely csak WICHMANN szótárában és a magam gyűjtésében szerepel, a román jövevényszavakat vizsgáló további szakirodalomban (BAKOS, MÁRTON) nem fordul elő. Ezek: *csigër/csügör* 'rossz minőségű házibor, vizezett törkölybor', *darabonca* 'talicska', *ëspion/ispion* 'kém', *harápka* 'borona', *ige* '3 szál fonal együttes neve', *interës* 'kamat', *kisza/kisze* 'dohányzacskó', *kókonya* 'húsvéti ünnepi kalács', *kurászla* 'fecstej, a borjadzás utáni első tej', *kolozsna/korozsna* 'keresztelőhöz adott ajándék, varrottas készítéséhez', *rozsolis* 'rózsapálinka', *sorompoj* 'villanypózna', *szurdék* 'kunyhó, viskó', *vápa* 'hasadék, földbevágás', *virkolics* 'mitologikus Holdfaló állat, rossz szellem', *zabla/zabola* 'kiütés a száj sarkában'. Elsősorban ez a szóanyag lehet az, amit a Moldvában töltött évek alatt vehetett át a későbbi bukovinai nyelvjárás, bár ezen kifejezések között is sok az új jelentéstartalmat kifejező szó (kém, kamat, villanypózna stb.), vagyis itt is számolnunk kell a későbbi, párhuzamos szóátvételek lehetőségével. Elsősorban a néprajzi, kulturális tartalmakat jelölő szavak (*csigër/csügör, kókonya, kolozsna/korozsna* stb.) lehetnek a leginkább azok, melyeknek felbukkanása a bukovinaiak szókincsében közvetlenül a Moldvában töltött évekkel hozható összefüggésbe.

Meg kell jegyezni végül, hogy a vizsgálataimhoz felhasznált szakirodalomban nagyon eltérő diakrón nyelvi anyagok kerültek bemutatásra, ezért végleges következtetéseket kockázatos lenne csupán az itt bemutatott példákra alapozva levonni. Az viszont mindenképpen kiderült a fentiekből, hogy a történeti adatok hálóját sokkal sűrűbbre kell fonjuk ahhoz, hogy viszonylag valóságghűen megismerhessük a különböző nyelvek, nyelvváltozatok közötti hatások összetett és dinamikus rendszerét.

FAZEKAS TIBORC

